

Kwetsbaarheid

Verkenning van een thema

Nu wij als redacteurs van *Handelingen*, samen met onze collega's, vrienden, gezinsleden en de hele samenleving, in de afgelopen maanden uit de coronacrisis kwamen, en we voor het eerst sinds twee jaar elkaar weer fysiek ontmoetten, lag er een artikel op ons te wachten over kwetsbaarheid. Terwijl de eerste berichten over de oorlog in Oekraïne ons bereikten, merkten we dat dit een waardevol thema was. Zonder veel poespas besloten we daarom hier een nummer aan te wijden. Bij dezen!

Niet alles is heel nieuw, veel is door anderen al eerder benoemd. Toch willen we u als lezer meenemen in een zoeken naar antwoorden. Hoe kunnen wij persoonlijk, en als professionals in kerk en geestelijke verzorging, kwetsbaarheid zorgvuldig thematiseren? Die vraag staat centraal.

Inleiding

In zijn boek *De tweede berg* beschrijft bestsellerauteur David Brooks hoe volgens hem elk mensenleven doorgaans verloopt. In dagbladen als *Trouw* en *NRC* heeft het lovende kritieken gekregen na verschijnen in 2019. Brooks betoogt dat er na een eerste fase waarin we druk bezig zijn met het ontwerpen van ons eigen leven, van de drukte van baan, relatie, kinderen (soms) en dus gezinsleven, er dat moment komt dat we door innerlijke processen of door druk van buitenaf met een flinke klap van onze 'eerste berg' af vallen om vervolgens in een minder of meer diep dal terecht te komen.

< *Aad de Haas, 'Matteüs', [1948-1952]*

Daar worden ons donkerder lagen van het bestaan gewaar waarin niet de planbaarheid, het succes of de buitenkant centraal staan maar juist het tegenovergestelde:

Genadeloos wordt duidelijk dat we niet zijn wie we dachten dat we waren. Mensen in het dal zijn als het ware opengebroken. Er komt een laag tevoorschijn waarvan ze niet wisten dat ze die in zich hadden en waaraan ze nooit eerder aandacht hebben besteed. Een laag waar de diepste wonden en de sterkste verlangens zich ophouden. (Brooks 2020, 10-11)

Niet het maakbare, individuele leven is het echte leven. Maar slechts leven dat zich verbonden weet met anderen, in relatie tot anderen, en gericht op anderen, aldus Brooks. Uit de ervaring van de kwetsbaarheid van het zelfontworpen en zelfgebouwde geluk van de eerste berg ontstaat de ruimte voor het aangaan van een nieuwe fase in het leven. Die nieuwe fase voelt kwetsbaar omdat je deze veel intenser deelt met anderen, en dus ook

afhankelijk maakt van anderen. Maar volgens Brooks is dat toch het nieuwe, echte, relationele leven in tegenstelling tot het oude, dat hij hyperindividualisme noemt.

Op de eerste berg maakt iemand persoonlijke keuzes en houdt hij zijn opties open. De tweede berg is een vallei van beloften doen. Het gaat over verbintenissen aangaan, jezelf vastleggen en jezelf weggeven. Het gaat over de overgave van het zelf en het soort verbintenis aangaan die Ruth in de Bijbel met Naomi aanging: 'Waar u gaat, ga ik, en waar u blijft, blijf ik. Uw volk is mijn volk, uw God is mijn God. Waar u sterft, zal ik sterven en daar ook begraven worden'. (Brooks 2020, 92)

Deze tweede berg gaat ook over kwetsbaarheid; over het gevoel van alles verlaten en niets bezitten. De ervaring van verlies en verloren zijn. Daardoorheen echter, zo schrijft Brooks, ontwaart de mens veelal juist ook een diepe zekerheid en een zekere onkwetsbaarheid. Hij noemt dat ook wel 'spirituele ervaringen' (Brooks 2020, 258). In hun 'vreemdheid' tonen juist deze ervaringen, met de woorden van essayist en schrijver Chris Wiman, dat 'we ons in de realiteit niet alleen plots bewust werden van iets wat ons tot dan toe was ontgaan, maar ook alsof wij zelf werden gezien' (Wiman, *My Bright Abyss* – vgl. Brooks 2020, 259). Wij worden gezien, herkend, geliefd.

Het grote essay van Brooks laat zich lezen als een soort zelfhulpboek voor wie lijdt aan een midlifecrisis. Hij heeft een missie die hij niet onder stoelen of banken steekt en waaraan voor hemzelf een duidelijk eigen bekeringsmoment voorafgegaan is. Is er voor professionals in zorg en kerk die zich met zingeving bezig-

houden nog meer te zeggen over deze 'zoektocht naar een zinvol leven'? Dat is de vraag waarmee de auteurs in dit themanummer van *Handelingen* aan de slag gingen.

Kwetsbaarheid

Wanneer we in dit nummer van *Handelingen* spreken over kwetsbaarheid, schuilt in veel van de artikelen eenzelfde paradox. Enerzijds de oprechte ervaring van gekwetst zijn, pijn, verdriet, verlies. En anderzijds een moment van loutering en loslaten waarmee ook zekerheid, en een mate van geluk, plezier, genieten wordt bereikt: punten van uitzicht en hoop die kracht en moed bieden, de moed om onze verdere levensreis aan te kunnen.

'Alles van waarde is weerloos.' Deze bekende woorden van Lucebert omschrijven het thema kwetsbaarheid op een eigen manier. Het zijn de woorden uit het gedicht 'de zeer oude zingt' (Lucebert 1974, 439). In dit gedicht wordt de aloude vraag gesteld naar wat is en wordt deze beantwoord: niet het verleden maar het heden telt. Maar vervolgens ook: alles wat bestaat, wat is, is weerloos. Het is aan te raken, vluchtig – maar echt te pakken en te begrijpen is het niet.

Deze vluchtige kwetsbaarheid van het leven zien en ervaren we dagelijks. Zowel in het moeizame sterven van een goede vriend, het plotselinge overlijden van een jonge vrouw, een jong kind, als in de grotere gebeurtenissen op wereldschaal zoals een pandemie of een oorlog aan de grenzen van Europa.

Maar ook anderszins neem de druk op gemeenschappen, nabij en ver weg, toe, blijken groepen en religieuze groeperingen kwetsbaar van buitenaf en binnenuit, en zoeken we vanuit deze realiteit naar levensvormen waarin de kwetsbaarheid van het leven kan worden ont-

dekt en tegelijk ook uitgehouden. Zo komt in allerlei aspecten van het (religieuze) leven de kwetsbaarheid naar voren.

Dit themanummer vraagt aandacht voor de rol van de professional en van (praktisch-)theologische doordenking bij het uithouden van kwetsbaarheid. Bovenstaande inleiding op dit thema vanuit het boek van David Brooks is geheel mijn keuze, die deels toevallig is en voortkomt uit mijn eigen vraag naar kwetsbaarheid en onkwetsbaarheid. De andere auteurs vertrekken elk vanuit hun eigen aangrijpingspunt in het thema.

Maar er is wel een gezamenlijke vraag die alle artikelen verbindt, en die heeft te maken met de inzet en invalshoek van *Handelingen*. Dit is een tijdschrift 'voor praktische theologie en religiewetenschap'. Vandaar deze toespitsing en richting die in de verschillende artikelen leidend is: hoe kunnen mensen leren kwetsbaarheid te communiceren? Hoe vinden we taal die recht doet aan de ervaring? Hoe bevorderen schuld, schaamte en falen kwetsbaarheid – en in hoeverre zijn ze er gevolg van? Wat is ervoor nodig een veilige ruimte voor kwetsbare mensen te zijn of worden?

Overzicht van de bijdragen

Vanuit verschillende praktisch-theologische subdisciplines wordt gezocht naar antwoorden. Deze antwoorden zijn vervolgens ook niet strikt wetenschappelijk bewijsbaar. Ze hebben alle in zekere mate trekken van een opinie, een *worldview* of een heuristisch perspectief op de werkelijkheid. Alle bijdragen zijn namelijk in enige mate ook cultuurkritisch.

Dat begint al bij de bijdrage van Mignon van Bokhoven, een bewerking van haar master-scriptie. Zij sluit aan bij het werk van Christa

Anbeek, dat ruimte maakt voor het uithouden van de ervaringen die inbreken in het vertrouwde en vanzelfsprekende. Ervaringen die, om het met Brooks te zeggen, ons van onze berg doen tuimelen. In haar beschrijving van concrete liturgieën van kwetsbaarheid blijkt hoe deze als *rites de passage* kunnen worden begrepen: de gang door de liturgie brengt een transformatief proces van *sense making* op gang. Van Bokhoven benut hierbij het denk- en taalveld van de liturgische theologie. Zo bezien zijn de kerkgangers zelf de allereerste theologen.

Vanuit de liturgie is de stap naar de homiletiek niet groot. Ciska Stark neemt ons mee op een inspirerende denkweg rondom de preek en kwetsbaarheid. Ze ontleent een belangrijke metafoer voor kwetsbaarheid aan de ecologie. Natuurbeheer moet kwetsbare gebieden beschermen. Tegelijk erkent Stark ook: kwetsbaarheid is gegeven met het leven en kan nooit worden uitgesloten. Vervolgens gaat ze van hieruit drie homiletische invalshoeken langs: die van de prediking zelf, van de hoorders, en van de professionele prediker. Haar reflecties bieden een essayistisch perspectief op een (voor de meesten belangrijk) onderdeel van hun werk als professional. Vanuit een rol als professional dient de prediker ruimte te bewaren die kwetsbaarheid kan uithouden zonder de kracht van geloof en godservaring uit te sluiten, aldus Stark.

De aanzet door Van Bokhoven bij de theologische positie van Christa Anbeek is ook die van Egbert Brink. Hij sluit hierbij aan met het oog op het perspectief dat in zijn bijdrage centraal staat: het pastoraat. Jarenlang werkzaam als pastor in een kerkelijke gemeente, doceert hij eveneens al jarenlang pastoraat

aan HBO- en WO-theologen. Brink verkent de invalshoek van pastoraat als perspectief op kwetsbaarheid. Vanuit de contrastervaringen schetst hij een tijdbeeld dat doet denken aan David Brooks' *De tweede berg*: geen maakbaarheid want het leven is niet maakbaar – zo blijkt. Brink grijpt diep terug op theologische bronnen voor kerkelijk pastoraat in de Bijbel om te laten zien dat hierin kwetsbaarheid een belangrijke rol speelt. In het vervolg benoemt hij spirituele ervaringen die het leven vanuit die kwetsbaarheid mogelijk maken.

Pastoraal is ook de insteek van Bert Roebben in zijn bijdrage over het vormingswerk aan en met volwassenen. In een brede beweging schetst Roebben hoe onze samenleving net oprabbelt uit de coronacrisis om vervolgens met de oorlog in Oekraïne geconfronteerd te worden. Reflecterend op de eigen pelgrimage die deze jaren begon – letterlijk en figuurlijk – probeert hij een weg te schetsen waarop kwetsbaarheid onder ogen gezien kan worden en gehouden. De metafoor van de pelgrimage wordt zo allengs een model voor een specifieke didactiek: een *pelgrimsdidactiek*. Roebben sluit af met een methodologische en ecclesiologische opmerking die hernieuwde bezinning op gang moet brengen.

Vanuit de liturgie, via de prediking, pastoraat en vormingswerk, komt ten slotte het geheel van kerkzijn in beeld in de laatste bijdrage. Hier schets ik de kwetsbaarheid van het kerkzijn zelf: (christelijke) gemeenschappen staan onder druk in onze laat-moderne samenleving. Daar helpt geen idealisme of vrome praat meer – integendeel. Toch zijn er, vaak kleinschalig, voorbeelden van kwetsbaar gemeenschap-zijn die kunnen inspireren. Recente publicaties van Andrew Root geven een bruikbaar perspectief:

het komt aan op een langzame en duurzame transformatie van ons kerkzijn. Ik wijs tevens op een prachtige uitwerking van de ecologische metafoor die ook Ciska Stark gebruikt: het beschermen van kwetsbaarheid zoals dat gebeurt in de natuur. Debra Rienstra benut hiervoor de term *refugia*. Ten slotte wijs ik op nieuwe onderzoeksthema's binnen de praktische theologie die precies deze thema's op het niveau van de christelijke gemeenschap thematiseren: hoe kunnen kerken *communities of care* zijn waarin kwetsbaarheid wordt gehouden en gezien wordt? Gezamenlijk optrekken als pastores om, puttend uit de bronnen van de traditie, tot uithoudingsvermogen te komen is daarbij geboden, zo stel ik tot slot. Zo kunnen gemeenschappen als plekken van *refugia* fungeren voor kwetsbare mensen.

Dit themanummer over kwetsbaarheid geeft geen doorslaggevende antwoorden. Wel reikt het concrete perspectieven aan waarmee in liturgie, prediking, pastoraat en vormingswerk, mede met het oog op het geheel van kerkzijn, vormen kunnen worden her- of gevonden om kwetsbaarheid uit te houden en te thematiseren. Wanneer pastores en geestelijk verzorgers zich hierdoor laten inspireren, zullen mensen zich gehoord en gezien weten. De waarde van schepselen van God bestaat immers niet *ondanks* maar in elk geval ook *dankzij* hun kwetsbaarheid en weerloosheid. <

Literatuur

- Brooks, D. (2020). *De tweede berg. De zoektocht naar een zinvol leven*. Amsterdam: Spectrum.
- Lucebert (1974). *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Bezige Bij.